

Gadoiy Ijodida Janr Xususiyatlari

*Sharibjonova Xurshidaxon Anvarjon qizi*¹

Annotatsiya: Ushbu maqolada Gadoiyning she'riy merosida qo'llangan janrlar – g'azal, qit'a, mustazod va qasida –ning xususiyatlari, ularning mazmuni va badiiy san'atlar vositasida ifodalanishi o'rganiladi. Gadoiyning ikki tilda ijod qilgani, uning forsiy va turkiy she'rlari, shuningdek, badiiy san'at turlarini mohirlik bilan qo'llagani haqida batafsil tahlil beriladi. Maqolada shuningdek, "Funun ul-balog'a" kabi nazariy manbalar asosida adabiy janr va badiiy san'at tushunchalari yoritiladi.

Kalit So'Zlar: Gadoiy, g'azal, qit'a, mustazod, qasida, badiiy san'at, aruz, she'riy janrlar, Funun ul-balog'a, turkiy adabiyot, forsiy adabiyot, klassik poeziya.

Gadoiy o'zbek g'azalchiligi, uning janrlari va mavzu ko'lamining kengligi adabiyotni ilg'or, ijtimoiy g'oyalar bilan boyishiga xizmat qiladi.

Gadoiy zullisonayn ya'ni ikki tilda ijod qiluvchi shoir hisoblanadi. Uni turkiy g'azallari bilan bir qatorda forsiy tilda yozilgan g'azallari bor. Faxriy Hirotiy "Radoyif ul-ash'or" bayozida XV asr fors-tojik tilida ham she'rlar yozib, ma'lum e'tiborga ega bo'lgan ijodkorlar ro'yxatini tuzib, g'azallaridan namunalar keltirgan. Ushbu asar O'zRFA Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik institute qo'lyozmalar fondida 7695 inventar bilan saqlanmoqda. "Mavlono Gadoiy quddusiya surruhu" tarzida nomi keltirilgan va 46- sahifada Gadoiyning quyidagi besh baytli g'azali yozilgan.

Chashmoni man zi ashk damodam chu lolaho,

Dorand az firoqi tu purxun piyolaho.

Nabvad g'izalaro chu ba chashmi tu nisbate,

Ayni xatost nisbati o'ro g'azaloho.

Kilki qazo ba safhayi on ruyi dilkusho,

Az mushki tar navishta ba xo'bi risolaho.

Ey nay agar z dardi judoyi z man nafas,

Yakdam biyokibo tu barorem naloho.

Bo la'li yor hamchu Gadoyi bobazmi,

*Doramz hunni diyda labolab piyolaho.*²

Mazmuni : Ko'z yoshi bilan to'lgan mening ko'zlarim dambadam lolaga o'xshab ketadi. Ular xuddi hajr qoni bilan to'ldirilgan piyolaga o'xshaydi. Kiyik ko'zlari ham hatto sening ko'zlaringga teng kelolmaydi, qiyoslab bo'lmaydi.

Qazo kelki (taqdir qalami) oq sahobaga mushkdan naqsh tushirganlar. Sening yuzingdagi qosh-u ko'zlar naqshlar kabi jiloga ega. Ey nay mening judolik dardi bilan chiqargan nafaslarimga sening la'li hayolingda Gadoiy qizning qon yoshlariga to'la piyolaga aylanadi.

¹ Бухарский государственный медицинский институт, Бухара, Узбекистан

² <https://kh-davron.uz>

Gʻazal aruzning hazaji musammani axrabi makfufi ashtar ruknida yozilgan. Bu gʻazalida Gadoiy juda koʻp goʻzal tashbehlar yaratadi. Masalan shoir labni qizil yoqutga qiyoslasa, yana bir baytda mashuqaning koʻzlari kiyiknikidanda goʻzal va unga tenglasha olmaydi deb goʻzal jozibani yaratadi. Gadoiy birinchi baytda soʻzlarni shu darajada mahorat bilan qoʻllab tashbehning goʻzal namunasi yaratadi: Koʻz yoshlarning lolaga quyilib toʻlishi qon toʻldirilgan piyolaga qiyoslanadi.

Qitʼa* (arab –boʻlak, qism, parcha) - mumtoz adabiyotida lirik janr. Sheʼriy shakl sifatida qasida va gʻazaldan oldin paydo boʻlgan. Tuzilishiga koʻra gʻazalga yaqin turadi, lekin qitʼada matlaʼ qofiyalanmaydi. Hajmi ham qatʼiy emas, mazmun talabiga koʻra, ikki bayt va undan ortiq (hatto 19 baytgacha) boʻlishi mumkin. Har bir qitʼa yaxlit asar boʻlib, biron mavzuga bagʻishlanadi. Boshqa lirik janrlarga nisbatan qitʼada shakl va mazmun erkinligi ustun mavzu doirasi ham keng. Unda ijtimoiy siyosiy diniy falsafiy axloqiy – taʼlimiy va boshqa mazmundagi fikrlar hajv va hazil mutoibalar tarzida shoir hayotining turli lahzalari bilan bogʻliq qayd va mulohazalar sifatida oʻz ifodasini topish mumkin. Fors – tojik adabiyotida qitʼaning dastlabki namunalari Rudakiy ijodida koʻrinadi. Oʻzbek adabiyotida qitʼaning ilk namunalari “Devonu lugʻotit – turk ”da uchraydi.

Gadoiy ijodida ham qitʼa janrining goʻzal namunalarini uchratish mumkin. Gadoiy qitʼalarida maʼno va mazmun keng yoritib berilganiga guvoh boʻlamiz.

Topmagʻay gʻavvosi fikrat sen bekin,

Bahri husn ichra begim bir javhare.

Zulfigga vobastamen bu shahrda,

*Sensizin yoʻqsa manga bir jav Hiri.*³

Ushbu qitʼada anʼanaviy ishq mavzusi qalamga olinadi. Dengizchi seningdek husnda tenggi yoʻq javharni dengizdan topmas, bu shaharda sening sochlaringga bogʻlanganman. Sensiz menga bu Hirot shahri...

Shoir javhare hamda jav Hiri soʻzlarini qofiyadoshlikda ifodalab, goʻzal joziba yaratdi.

Xisravo usruk koʻzungning shavqidin,

Xush sujud aylar damo - dam qoʻshquloq.

Joyi uldurkim sanga xurshidu moh,

Qulluq etgaylar tutubon qoʻshquloq.

Yuqoridagi misralar tahliliga yuzlansak, bu yerda ilohiy ishq madh etilgan. Yaʼni, Xisravdek mast qiluvchi koʻzingning orzusida dam quloq qoqib, dam goʻzal sajdalar aylaydi. Quyoshu oyning joyi uldurki, quloq tutub qulluq etgaylar demoqda. Yaʼni namoz oʻqiladigan boʻlsa, yoki sajda qilinadigan boʻlsa albatta quyosh botish tarafga qarab oʻqiladi. Misrada ham jannat umidida, Alloh husnini koʻrish umidida sajdalar qiladilar degan maʼno anglashiladi. Usruk soʻzi “mast ” degan maʼnoni anglatadi. Shavq esa “orzu”, “niyat” degani. Sujud arabchada “sajda” degan maʼnoni anglatadi. Xurshid “quyosh”.

Garchi, shoho durri serob oʻzini,

Qildi nisbat soʻzunga bilmay yaroq.

Oʻz kamoling birla jurmini kechur,

*Tobgʻung – da chunki tutti qoʻshquloq.*⁴

Ushbu misralar ham yuqoridagi misralarning davomi sifatida kelmoqda. Yaʼni, garchi shoh soʻzingga ishonmay, oʻzini pokiza durga nisbat qildi. Oʻz kamoling bilan uning gunohini kechir, chunki quloq tutdi va senga taʼzim qildi demoqda. Bilamizki, muqaddas islom dinimizda namoz oʻqish quloq

³ <https://kh-davron.uz>

⁴ <https://kh-davron.uz>

qoqishdan boshlanadi. Yuqoridagi misrada aynan shunga ishora qilinmoqda. Jurm soʻzi arabchadan olingan boʻlib, “gunoh”, “jinoyat” degan maʼnolarni anglatadi. Durri serob soʻzi ham aynan arab tilidan olingan boʻlib “pokiza dur”, “toza dur” degan maʼnolarni anglatadi.

Zumrai agʻyordin hech gʻam degul,

Gar kishiga oʻz habibi yor esa.

Gar qabuliyatga qobil koʻrsangiz,

Ush turubtur jon sizningdur bor esa.

Yuqoridagi misralarda shoir lirik qahramonga murojaat qilmoqda. Agʻyorlardan yaʼni raqiblardan hech ham gʻam yema, agar insonga oʻz yaqini yor boʻlsa, agar qabuliyatga qabil koʻrilsangiz, jon ham bor ham siznikidur demoqda.

Agar qilsam shaker irrindin savol,

Men Gadogʻa Lutfiy birla kelma der.

Chun borur boʻlsam yovuqroq qoshigʻa,

Shum raqibi behaqiqat kelma der.⁵

Yuqoridagi misralarda shoir maʼshuqaga murojaat qilib, agar shakardek labidan savol qilsam, menga Lutfiy bilan kelma der. Agar qoshiga yaqinroq borsam, haqiqatsiz kelma demoqda.

Mustazod (arab) – lirik janr. Mustazodda uzun misralar (14 va undan ortiq boʻgʻinli) qisqa misralar bilan oʻzaro almashib keladi. Uzun misra uzun misra bilan, qisqa misralar (6 boʻgʻinli) qisqa misralar bilan qofiyalanadi. Bir bandda misralar soni har xil (2 misradan 10 uzun va qisqa misragacha) boʻlishi mumkin. Qofiyalanish tizimi birinchi band (muxammasda) – ab, ab, ab, ab, ab, ikkinchi band- vg, vg, vg, vg, ab uchinchi – de, de, de, de, ab va ... Agar mustazod ikki juft misradan iborat boʻlsa, birinchi bandda qofiya kesishuvchi –ab, ab keyingilarida birinchi misralar qofiyalanmay, ikkinchilari birinchi banddagi qofiyani takrorlaydi. Mustazod Mashrab ijodida koʻp uchraydi. Gadoiy ijodida ham mustazodning yorqin namunasini uchratish mumkin.

Ey gʻamzasi fitna, koʻzi fattan, oʻzi ofat rahm ayla bu jona,

Xatm oldi sanga saltanati mulki latofat ey shohi yagona.

Ushbu baytda yor goʻzalligining tasviri qalamga olingan. Yorga ey gʻamzasi fitna, yaʼni koʻz ishorasi fitna qiluvchi, koʻzi maftun etuvchi, oʻzi esa rohatli boʻlgan yor, bu jonga rahm qil, senga saltanatdagi mulklarning barchasi bahshida boʻlsin, ey shohlarning yagonasi. Gʻamza arabchadan olingan boʻlib, “koʻz ishorasi” degan maʼnoni anglatadi, fatton esa “jozibali”, “maftun etuvchi”, “fitnaga soluvchi” degan maʼnolarni anglatadi.

Shaksiz bu yurak qonina parvarda boʻlub tur ul laʼli ravonbaxsh,

Paydou muayyandur, ayo koni zarofat, koʻp qilma bahona.

Ushbu misralarda oshiq maʼshuqaga laʼli ravonbaxsh yaʼni on baxsh etuvchi deya murojaat qilib, bu yurak qonimni tarbiya qilib tur, nozikfahmlik koni boʻlgan ey yor, koʻp bahona qilma demoqda. Parvarda soʻzi forschadan olingan boʻlib, “tarbiyalamoq” degan maʼnoni anglatadi, paydou forschada “oshkor qilmoq”, zarofat arabchada “nozikfahmlik”, “goʻzallik”, “xushchaqchaqlik”, “ajoyib” degan maʼnolarni anglatadi.

Chun qolmas emish nomu nishoni sitamu javr, bedod nedindur,

Dod ayla, begim, kim uitadur davri xilofat ush kechda zamona.

⁵ <https://kh-davron.uz>

*Otqonda kuzung novaki dildo 'zni har yon ey sho 'xi javokesh,
Har necha bore di orada bu masofat jon erdi nishona.*

*Jondin ravnaqe qoldi gadoning badaninda ey ruhi mujassam,
Shirin dudoqingdin qadari qilg 'in izofat, tirg 'uz ani yona.*

Yuqoridagi misrada oshiq yorga ruhi mujassam deb murojaat qilib, gadoning badanida bu jondan ravnaq qolmadi, shirin dudoqingdan kuch qo'shgin, uni yana tiriltir demoqda. Qadari "miqdor", "kuch", "taqdir" degan ma'nolarni anglatadi. Izofat arabcha "qo'shmoq" degan ma'noni anglatadi.

Gadoiyning bizgacha birgina to'liqsiz 13 baytli qasidasi yetib kelgan. Qasidani taniqli adabiyotshunos olimlar tadqiq qilingan.

Badiiy san'atlar ijodkorlarning she'riyatida nafis chizgilarda o'z aksini topadi. Badiiy adabiyotning nazariy qo'llanmasi dastlab arab va forsiylarda paydo bo'lgan, keyinchalik XIV asrlarda esa, turkiylarda, Ahmad Taroziyning "Funun uk-balog'a" ("Yetuklik ilmlari") asari ilm maydoniga kelgan. Ilgari o'tgan adabiyotshunos olimlar adabiyot nazaryasi bo'yicha kitob yozganlarida, ko'pincha, she'r turlari, yoki vazn yoki badiiy san'at masalasiga to'xtalganlar yoki biror she'riy janr masalasini yoritib berganlar. Shayx Ahmad esa, bu sohada mukammal bir qo'llanma yozishni, o'z risolasida nazariy masalalarning barchasini yoritib, tahlil qilib berishini niyat qiladi, toki uni o'qigan kishilar nazaryadan mumkin qadar to'la ma'lumot va foyda olsin"⁶. Aynan shu asarning uchinchi qismi ilmi bade', ya'ni she'riy san'atlarga bag'ishlangan. Asarda badiiy san'atning nazariy ma'lumotlari o'sha davr ijodkorlari namunalari misolida asoslangan. "Funun ul-balog'a" o'zbek tilidagi adabiyotning nazariy masalalari bo'yicha ilk mukammal qo'llanma. Bu kabi nazariyalar Alisher Navoiyning "Mezon ul-avzon", Zahiriddin Muhammad Boburning "Muxtasar" asarlarida ham to'liq sharhlangan. Asarda, albatta, ilme bade' nazariyasi yoritilib, g'azallar bilan dalillanadi. Yuqoridagi asarlarda keltirilgan tamoyil va talablar asosida ko'plab ijodkorlar g'azaliyoti tadqiq etilib kelinmoqda. Jumladan, Gadoiy she'riyatida ham so'z san'ati namunalari o'z ifodasini topgan.

Shoir ijodiy merosining asosiy qismini g'azallar tashkil qiladi. G'azallari 5 baytdan 9 baytgacha bo'lib, asosiy qismi 5 va 7 baytli g'azallardan iboratdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Э. "Гадоий девон" Тошкент- 1973.
2. Hojiahmedov A "She'riy san'atlar va mumtoz qofiya" Toshkent -1998
3. Навоий асарлари луғати Тошкент - 1972
4. Ғаниева С. Шоир Гадоий. "Ўзбекистон маданияти" газетаси 1962-йил 1- сентябр
5. O.Karimov. "Mumtoz she'riyat janrlari". Uslubiy qo'llanma "Namangan" nashriyoti 2015
6. Ҳайитметов А. "Навоий лирикаси". Т.: "Фан".1961.
7. Sulton I. "Adabiyot nazariyasi". Т.: "O'zbekiston". 2007

Gadoiy o'z salaflari bo'lgan Rudakiy, Sa'diy, Xusraf Dehlaviy, Kamol Xo'jandiy, Xofiz kabi shoirlarning ishqiy g'azallari bilan yaxshi tanish bo'lib, ular shoirning ijodiy faoliyatiga tasir ko'rsatadi⁷.

